

СУДОЧИНСТВО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII - СЕРЕДИНІ XVIII ст.

Судові органи на різних територіях України у досліджуваний період були різними. Не була одноманітною і їх судова практика: різними були суди в містах і селах, на правому березі Дніпра і в Лівобережній Україні, в Запорозькій Січі (у мирний час і під час походів) тощо.

Виборність суддів. Судді обирались або безпосередньо населенням на радах, або з кількох кандидатів призначались “от вышших властей”. Але за загальними правилами посада судді була виборною.

Мова судочинства. На той час українська мова не була офіційною мовою судочинства. На Правобережній Україні судочинство провадилось, здебільшого, польською мовою, про що свідчать протоколи судових справ. На Лівобережжі в канцелярській мові присутні старослов'янські терміни. Проте українська народна мова все частіше звучить у судових протоколах.

Судові особи. За діючим на той час в Україні законодавством до виконання функцій судді допускалися лише ті особи, які відповідали певним вимогам. Кандидат на посаду судді мав бути не молодший 21 і не старший 70-75 років. Він повинен, як зазначалося в Литовському Статуті, мати мудрість, поміркованість, любов і мужність. За Магдебурзьким правом до цих якостей ще додавалися наявність у судді страху божого, правдивості, поваги, вимогливості.

Обов'язки суддів визначалися законами і практикою. Закон говорив, що судді повинні судити без гніву, ненависті, милості, приязні, страху, рішення виносити, додержуючись права, без тяганини, відповідно до обставин, доказів, кару визначати згідно з правом. Суддя не міг розглядати справу, де сам виступав стороною, а також справи сторін, які їм підпорядковувались, однак навіть в таких випадках судді могли прийняти від них мирову угоду.

Судді мали право на винагороду. В другій половині XVII - першій половині XVIII ст., коли функції правосуддя поєднувалися з адміністративними, лише ті судді, які були обрані на посади, утримувались за рахунок військового скарбу або наділялися

ранговими маєтками. Усі інші, які входили до складу суду, за участь у правосудді встановленої винагороди не одержували. Проте вони теж отримували прибуток за свою судову діяльність, оскільки майже в кожному присуді з підсудних у кримінальних справах бралась “вина” (штраф) на користь членів суду. Таким чином, здебільшого суди існували за рахунок власних прибутків. Саме так вирішувалась проблема фінансування правосуддя та оплати праці судових працівників.

Однією з важливих судових осіб був писар, якого обирали на таких самих умовах, що й суддю. Обов'язками писаря було ведення поточного листування, збирання потрібних документів, ведення реєстрів, складання вироків тощо. Отже, писарем могла бути лише освічена і юридично грамотна особа.

Козацький судоустрій, запроваджений у Гетьманщині після Визвольної війни 1648 р., відрізнявся своєю демократичністю, доступом широкого кола населення до здійснення правосуддя, простотою судової процедури та відсутністю формалізму. Проте згодом правові відносини ускладнились і виявились недоліки існуючої судової системи. Внаслідок цього з'явилися скарги на відсутність справедливості в судах, високі “наклади”, хабарництво та зловживання суддями своїми посадовими обов'язками. Велика кількість апеляційних інстанцій призводила до того, що позивачі роками не мали остаточного вирішення справи. Поєднання судової влади з адміністративною заважало суддям зосередитися на правосудді, часто їм доводилось відволікатися на інші справи, внаслідок чого склад суду часто змінювався.

Усі ці обставини не сприяли кваліфікованому та якісному правосуддю. Тому назріла необхідність проведення серйозних перетворень у галузі судочинства України-Гетьманщини.

Питання судової реформи стало актуальним ще в 40-х роках XVIII ст. Вже комісія з укладання “Прав, по которым судится малороссийский народ”, закінчивши свою роботу в 1743 р., пропонувала утворити підкоморські суди для межових спорів з підкомор'ями та коморниками, названими “межовниками” і “підмежовниками”, а також ввести возних при цих судах.

В універсалі гетьмана К.Розумовського від 19 листопада 1763 р. потреба судової реформи обґрунтовується наступним чином. Насамперед, гетьман посилається на привілей Жигимонта Августа від 6 червня 1569 р., за яким шляхта і все лицарство

Київського князівства мали право користуватися в судах Литовським Статутом. Це право, на прохання Б.Хмельницького, було підтвержене царем Олексієм Михайловичем, а саме, право мати “суди земские и городские”. Згодом це право визнали Петро I та його наступники, і, зокрема, воно закріплювалось грамотою цариці Єлизавети від 22 травня 1751 р., даною К.Розумовському. Отже, вважалось ненормальним становище, при якому не було земських, городських та підкоморських судів. Полкові канцелярії були переобтяжені, бо вони займалися справами, які слід поділити поміж трьома судами. З цієї причини в полкових судах виникає тяганина. До Генеральної військової канцелярії надходило багато скарг. Виходячи з такого обґрунтування, було зроблено перший крок указом імператриці Катерини II від 8 травня 1763 р. про введення постійних підкоморських судів.

В указі органам влади на Україні дана була вказівка створити підкоморські суди. На виконання цього указу були проведені збори всіх землевласників, бунчукових та військових товаришів. На зборах обрано кандидатів на підкоморіїв і представлено їх Генеральній військової канцелярії для затвердження гетьманом.

Цього ж року в Глухові відбувся з'їзд старшин, у якому взяли участь полковники, а також по 2 полкових старшини і 2 сотники від кожного полку. Крім того, на з'їзді були 56 бунчукових і 38 військових товаришів. Окремі старшини при обговоренні судової реформи вимагали відновити Генеральну військову раду, статутів суди - земські, городські та підкоморські, встановити трибунал як апеляційну інстанцію, закінчити кодифікацію права, повернути всі права і привілеї часів Богдана Хмельницького. На з'їзді було прийнято постанову про організацію в кожному полку двох земських і двох підкоморських судів та одного городського суду. В зв'язку з тим, що по одному підкоморію на полк у восьми полках вже обрали, проводились додаткові вибори, які відбувалися одночасно з виборами земських судів.

За універсалом 19 листопада 1763 р., один земський суд повинен постійно діяти в полковому місті, а другий - у одному з сотенних міст. У кожному полку встановлювався один городський суд, який замінив колишній полковий суд. У них продовжували засідати полковники з полковими судьями і одним чи двома полковими старшинами. Всі нові суди перебували “под апеляцією генерального суда”.

В універсалі пояснювалось, що участь у виборах суддів беруть усі духовні і світські землевласники, які мають землі на території полку. Про час і місце виборів обов'язково сповіщалось письмовим повідомленням. Під час виборів полк поділявся на дві частини, які називалися повітами, і визначалось, який підкоморій до якого повіту належить. Потім для кожного повіту обиралися земські судді, підсудки і писарі. Протоколи виборів, як вимагалось в універсалі, повинні були зберігатися в полкових канцеляріях. Копії треба було надіслати до Генеральної військової канцелярії для “определения”.

При земських і городських судах вводилась посада возного. Крім того, один возний повинен бути в кожній сотні. Возні, як і судді, присягали в полкових канцеляріях.

Із введенням нових судів сотенні правління, полкові суди і полкові канцелярії та Генеральний військовий суд не мали права розглядати справи, віднесені до компетенції новоутворених судів, а незакінчені справи їм належало переслати новим судам. Генеральний військовий суд залишився апеляційною інстанцією для новоутворених судів.

При визначенні компетенційної підлеглості справ земським, городським та підкоморським судам необхідно було керуватись Литовським Статутом.

У грудні 1763 р. та протягом 1764 р. були створені повіти і проведені вибори земських суддів, підсудків і писарів, підкоморіїв і коморників, а також призначені возні. У результаті проведеної реформи склалася нова система загальних судів - городські, земські, підкоморські суди та Генеральний військовий суд.